

Kerri FARNSWORTH

Po pandemiji covid-19 – priprava na novo »normalnost«^[1]

Pandemija covid-19 je močno vplivala na mesta, v katerih živi, dela in preživlja prosti čas na milijone ljudi. Vpliv življenja v mestu na zdravje in dobro počutje je znan že več let, covid-19 pa je močno osvetlil številne negativne vplive. Izkušnje s pandemijo se razlikujejo med posameznimi mesti in celinami – povsod pa so bile nesorazmerno močno prizadete najbolj socialno in ekonomsko prikrajšane in ranljive skupine prebivalstva. Zato bi morali urbanisti hitro analizirati zapletene medsebojne odnose v mestih 21. stoletja in prevzeti vodilno vlogo pri prilagajanju naših mest »novi normalnosti«, tako v prilagoditvi fizičnih struktur kot družbene infrastrukture. Covid-19 je tudi jasen opomnik, da odpornost mest ni odvisna le od mestne infrastrukture, temveč tudi od kakovosti življenja v njih. Pandemija je

povzročila, da smo pod vprašaj postavili vrednostne sisteme. Odprtost za spremembe daje urbanistom edinstveno priložnost, da ustvarimo novo mestno »prostorsko medicino«, osredotočeno na človeka. Prostorska medicina temelji na sodelovanju med urbanisti, sociologi in zdravstvenimi strokovnjaki in mesta obravnava celostno kot dinamične ekosisteme. To je nujno tudi za ustvarjanje močnih trajnostnih skupnosti, ki jih bomo potrebovali v neizogibnih naslednjih krizah.

Ključne besede: covid-19, pandemija, mesta, zdravje v mestih, blaginja, neenakosti, prostorska medicina

1 Uvod

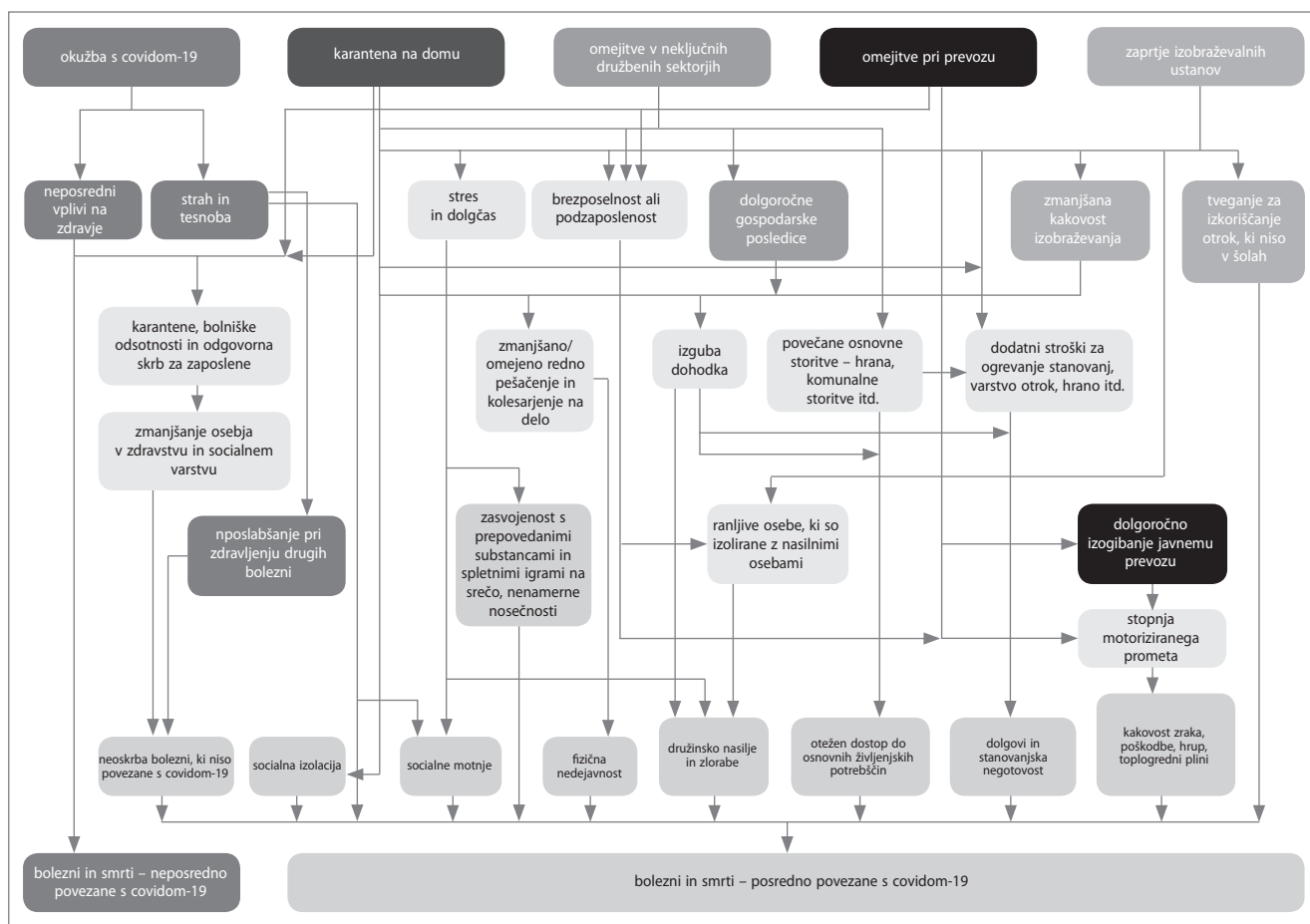
Pandemija covid-19 je eden največjih zdravstvenih, socialnih, gospodarskih in kulturnih izzivov v zgodovini. V času pisanja tega prispevka (septembra 2021) je bilo v tedenskih epidemioloških poročilih Svetovne zdravstvene organizacije (ang. *World Health Organisation*, WHO) o covidu-19 potrjeno, da je dosegel vse države sveta razen petih. Razširil se je v izjemno kratkem času, kar sta spodbudili sodobna globalna mobilnost in povezanost (Arthe in Parman, 2021), in je izjemno močno vplival na mestne prebivalce. Žal vemo tudi, da ima pandemija večje negativne učinke na gospodinjstva z nizkimi dohodki, na socialno-ekonomsko prikrajšane in ranljive skupine prebivalstva (na primer Cave idr., 2020).

Novi valovi okužb in ponovne okužbe so povzročili nove različice virusa (Baisheng idr., 2021; Guardian, 2021; Whitaker idr., 2021). Nekatere države so upale, da bodo z naravno pridobljeno imunostjo dosegle skupinsko oziroma čredno imunost, vendar je vse več dokazov, da to ni mogoče (Grant in Hunter, 2021; Sridhar in Gurdasani, 2021; Tomic idr., 2021). Svetovna znanstvena skupnost je cepiva razvila v rekordno kratkem času, toda zdaj je že jasno, da ne zagotavljajo trajne imunosti niti ne preprečujejo prenosa, okužbe ali ponovne okužbe (Assis idr., 2021; Baisheng idr., 2021; Wang idr., 2021; Walker in Pouwels, 2021). Čeprav so cepiva velik poziti-

ven dejavnik pri vzpostavljanju zaščite pred covidom-19, niso »enkratna« končna rešitev za pandemijo. To gotovo ne bodo niti v prihodnosti, saj niso dostopna vsem, obenem pa »nihče ni varen, dokler niso varni vsi« (United Nations High-level Advisory Board, HLAB, 2020).

Ob izjemnih dosežkih človeštva smo obenem ustvarili svet z vse bolj nezdravim odnosom med rastjo prebivalstva, urbanizacijo in naravo. Zoologi že nekaj časa opozarjajo, da se s tem povečujejo možnosti za okužbe, ki lahko »preskakujejo« vrste, kar je po trdnem prepričanju tudi izvor koronavirusa covid-19 (Halabowski in Rzymiski, 2021). Razvijali smo mesta, ki lahko negativno vplivajo na zdravje ljudi in ustvarjajo velike družbene neenakosti. Urbaniste je predolgo ovirala kombinacija močnih komercialnih interesov in pomanjkanja vpliva pri uporabi znanja in orodij v korist zdravja mestnih prebivalcev. Številni so sicer zadovoljno živeli v tem stanju. Toda tak *status quo* je tudi ekonomsko nesmiseln, saj naj bi samo stroški slabega duševnega zdravja na svetovni ravni do leta 2030 dosegli 16 milijard dolarjev (Patel idr., 2018) – in to brez posrednih stroškov, ki jih tako slabo zdravje povzroča človeštvu.

Zaradi pandemije covid-19 se je marsikaj spremenilo: deli družb, ki so se prej počutili »udobno«, so zdaj na lastni koži

Slika 1: Shema učinkov ukrepov socialne distance na zdravje (Douglas idr., 2020)

izkusili, kako negativno lahko mestno okolje vpliva na njihovo zdravje in dobro počutje. Hkrati smo bili priča nenadni odpravi dolgoletnih ovir za bolj humana mestna okolja – v nekaterih primerih so bile mestne ulice dobesedno čez noč brez prometa in so jih hitro preuredili tako, da dajejo prednost varnosti pešcev, ljudem z oviranostmi in kolesarjem. Kot pravita Roe in McKay (2021): »V času med različnimi omejitvami covid-19 se je povečal pomen doma in soseske, vse bolj pa smo se začeli zavedati, kako vsakdanje okolje vpliva na naše zdravje in počutje.« Zdaj je naloga urbanistov, da to naraščajočo kolektivno zavest in podporo izkoristimo za spremembe na bolje.

2 Razmerje med mestnim okoljem in zdravjem

Ljudje so se pomembnosti zdravja in higiene v mestnih naseljih začeli zavedati že 2.600 let pred našim štetjem, ko je imelo mesto Harappa, ki je bilo del civilizacije Indov, enega prvih uradno načrtovanih sanitarnih sistemov za svežo in odpadno vodo. Pandemije so v preteklosti še močno vplivale na načrtovanje in oblikovanje mest, v zadnjih 200 letih pa so bile tudi poligon za razvoj strokovne discipline, ki jo poznamo pod

imenom »javno zdravje«. Izbruhi nalezljivih bolezni, kot so tifus, kolera, tuberkuloza itd., so v 19. in 20. stoletju privedli do razvoja sanitarnih in zdravstvenih sistemov, urbanističnega načrtovanja, zagotavljanja javnih parkov, sprehajališč in prostorov za vadbo, razvoja arhitekturnega oblikovanja stavb, ki je poudarilo potrebo po naravnem prezračevanju, zaščiti pred vlago, notranjih straniščih in kopalnicah, ogrevanju brez dima itd.

V 20. stoletju se je z večanjem stopnje globalne urbanizacije povečevalo tudi priznavanje širše vzročne povezave med urbanistično zasnovo in zdravjem. Svetovna zdravstvena organizacija na primer od konca osemdesetih let prejšnjega stoletja podpira program *Zdrava mesta*, ki zdaj vključuje več kot 100 vodilnih svetovnih mest in širšo mrežo skoraj 1.500 občin. Leta 2016 je Svetovna zdravstvena organizacija priporočila, da bi morala mesta »postaviti zdravje in enakost dostopa do zdravstvenih storitev v središče upravljanja in načrtovanja mest« (WHO, 2016).

Kljub temu v številnih vladnih organizacijah še vedno primanjkuje podrobnejšega razumevanja vzročnih povezav med sodobnim življenjskim slogom v mestih in zdravjem. To je deloma posledica kompleksnosti teh odnosov, številnih ni lahko

meriti s preprostimi enosmernimi »vzročno-posledičnimi« odnosi. Dobra ponazoritev tega, ki je neposredno povezana s covidom-19, je slika 1 (Douglas idr., 2020), ki prikazuje vse mogoče odnose in vplive ukrepov socialne distance, povezanih s covidom-19, na zdravje.

K nerazumevanju teh odnosov je v zadnjih 50–60 letih veliko prispevalo tudi razhajanje med »urbanizmom« in »javnim zdravjem«, čeprav imata pogosto skupne cilje in naloge. To je ironično tudi zato, ker je bila povezava med urbanim okoljem in zdravjem temelj nekaterih najbolj znanih zgodovinskih urbanističnih teorij, na primer gibanja Vrtna mesta (ang. *Garden City Movement*), ki ga je vodil Ebenezer Howard. Vendar je te teorije po obeh svetovnih vojnah izpodrinil urbanizem, ki je spodbujal motorni promet ter s tem povezani večjo mobilnost družbe in obravnavo mestnih nepremičnin kot tržnega blaga. Glede na hitrost sodobnega upravljanja mest je razumljivo, da se dialog med urbanisti in zdravstvenimi strokovnjaki ni izboljšal. Vendar so izkušnje s pandemijo covid-19 pokazale, da moramo ponovno vzpostaviti te meddisciplinarne povezave. Poleg tega je pandemija covid-19 sprožila temeljna vprašanja o tem, kako živimo ljudje v mestih. Novi koronavirus je nastal zaradi vse bolj nezdravega odnosa med rastjo populacije, urbanizacijo in naravo, kar je privedlo do »poseganja v naravne habitate in tesnejša srečanja z divjimi živalmi /.../ in zagotovilo možnosti za zoonotične okužbe« (Halabowski in Rzymiski, 2021). Covid-19 verjetno ne bo zadnja zdravstvena pandemija niti zadnja globalna kriza. Mesta, ki bodo pripravljena sprejeti znanstveno utemeljene najboljše prakse in predpise in načrtovati v podporo javnemu zdravju – zdaj in v prihodnosti, bodo imela največ možnosti, da ostanejo odporna v teh negotovih časih. Naslednji krog izrednih razmer, povezanih s podnebnimi spremembami, je namreč neizbežen (Bereitschaft in Scheller, 2020; Milner idr., 2021; Roe in McKay, 2021).

Zadnje lahko ponazorimo z izrazitimi razlikami v izkušnjah s pandemijo po svetu. Številna mesta v jugovzhodni Aziji so svoje izkušnje z zadnjimi pandemijami (na primer SARS) uporabila za razvoj jasnega, trdnega in dobro obveščenega načrtovanja ukrepov na področju urbanističnega načrtovanja in javnega zdravja v izrednih razmerah z vgrajeno strateško odpornostjo (Honey-Rosés idr., 2020). Ker so ti načrti že vzpostavljeni, so imela številna od teh mest manj hude negativne izkušnje kot evropska in severnoameriška mesta. Države, kot je Nova Zelandija, in številna mesta v jugovzhodni Aziji so sprejele strategijo »nič covid«. S tem kažejo, da odpornost ni odvisna samo od kulturnih značilnosti ali stereotipov o skladnosti (Mingming idr., 2021).

Povezave med mestnim okoljem in javnim zdravjem pa se ne nanašajo le na fizično zdravje. Vsak četrti prebivalec ima vsaj kdaj v življenju težave z duševnim zdravjem (WHO, 2001).

Objavljenih je veliko dokazov, da je tveganje za resne duševne bolezni v mestih večje kot na podeželju (na primer Gruebner idr., 2017) in da so tveganja za duševne bolezni še bolj povečana za tiste, ki so deležni največjih neenakosti – ki živijo v revščini ali soseskah z veliko revščine in/ali kriminala, ki doživljajo socialno izolacijo ali so izpostavljeni diskriminaciji. Že omenjeni ogromni stroški bolezni, povezanih z duševnim zdravjem (Patel idr., 2018), večinoma izhajajo iz izgubljenih delovnih priložnosti, kar spodkopava našo družbeno sposobnost za razcvet.

3 Kje in kako živimo

Že zdaj je jasno, da je izkušnja s pandemijo v mestih bistveno vplivala na to, kje in kako živimo, kar je posledično učinkovalo na to, kako delamo, kako se učimo in kako preživljamo prosti čas. Verjetno se bo delež dela na domu dolgoročno povečal, hkrati pa se bo ustrezno zmanjšal obseg dela v pisarnah ter prevoza v službo in iz nje. To bomo podrobneje obravnavali v poglavju Kako delamo in se učimo. S tem se bo povečal pomen naših domov. Zaradi globalne povezanosti so bili v začetku pandemije covid-19 pogosto najprej prizadeti premožni mobilni srednji sloji prebivalcev. Vendar se je to hitro spremenilo, ko so se primeri okužb razširili v lokalne izbruhe – mobilnejši in premožnejši prebivalci so lažje dostopali do zdravstva ali se zaščitili in/ali umaknili iz mesta na »varnejša« podeželja (Martinez in Rennie Short, 2021). Zato se je virus razširil v manj premožnih in mobilnih delih družbe.

3.1 Demografske značilnosti mest

Pandemija covid-19 vpliva na dolgoročne demografske trende na mestnih območjih, zlasti na trend »vračanja v mesto« v zadnjih nekaj desetletjih med starejšimi demografskimi skupinami. Zdaj pa kaže, da se na trgu potencialnih povratnikov v mesta pojavlja nova zadržanost in povečanje selitev na podeželjska ali primestna območja z zasebnim vrtom in dobrim dostopom do zelenih površin (Bereitschaft in Scheller, 2020; Cave idr., 2020). Upad povpraševanja po stanovanjih in pisarniških prostorih v mestnih središčih lahko pomeni, da bi se vrednosti nepremičnin znižale in bi postale cenovno dostopnejše (Martinez in Rennie-Short, 2021). Toda če se bo še povečala dohodkovna neenakost v mestnih središčih, kar kažejo prvi trendi, se bo že obstoječa kriza cenovne dostopnosti stanovanj le še slabšala, mestna središča pa bodo ohranila enako demografsko strukturo socialno nemobilnih revnih prebivalcev in socialno mobilnih mladih strokovnjakov (London School of Economics, LSE, 2021; Milner idr., 2021). Medtem ko se demografske spremembe v mestih kot odziv na covid-19 še vedno razvijajo, bi morali prostorski načrtovalci in urbanisti že zdaj proučiti razpoložljiva orodja (na primer reforme pri

načrtovanju območij ali zahteve glede soglasij, subvencije za cenovno dostopna stanovanja itd.), da bi načrtovali demografske spremembe v scenarijih in po potrebi mobilizirali izvedbene načrte za prihodnje posege.

3.2 Mestno bivanje

Opravljenе so obsežne raziskave o vplivu covid-19 na to, kako živimo v mestih. Težave bivanja v mestih, ki jih poznamo že več let, so se zaradi pandemije pogosto še poslabšale. Primeri so pomanjkanje zunanjega odprtega prostora in naravne svetlobe, pomanjkanje velikih in/ali popolnoma odprtih oken, prenaseljenost, skupni sistemi ogrevanja in prezračevanja v stavbah, nevarne kuhinjske naprave, pomanjkanje primerne delovnega prostora itd. Če želimo še naprej razvijati strnjeno naseljena mesta, moramo izboljšati stanovanjske standarde in socialno pestrost v stanovanjskih stavbah in soseskah (Richardson, 2020; Milner idr., 2021). Premisliti bo treba o tipologiji stanovanj, neprimerni so garsonjere in majhna stanovanja brez zadostne naravne svetlobe in prezračevanja, zasebnega prostora, delovnega prostora, zunanjega odprtega prostora – tudi tako preprostega, kot je uporaben balkon. Namesto tega je treba razvijati stanovanja, ki omogočajo več prostora za delo, izobraževanje, vadbo, povečujejo naravno svetlobo in prezračevanje in niso odvisna od skupnih mehanskih sistemov. Urbanisti iz javnega sektorja bi lahko bili vodilni pri spodbujanju teh sprememb z oblikovanjem novih boljših stanovanjskih standardov. Zasebni sektor bo v skladu z mehanizmom tržne ponudbe in povpraševanja moral prilagoditi ponudbo stanovanj, če bo dovolj kritične mase ljudi, ki bodo zahtevali boljša stanovanja. S posredovanjem na trgu bi lahko tudi urbanisti spodbujali povpraševanje in razvoj novih stavb, ki so v skladu z načeli biofilne arhitekture (ang. *biophilic architecture*, Söderlun in Newman, 2015). Če bi jo strateška politika spodbujala in pospeševala, bi bilo mogoče tako arhitekturo omogočiti na ravni sosesk, dolgoročno pa celo na ravni celotnega mesta.

Urbanisti lahko izkoristijo programe za izboljšanje stanovanjskih razmer: razvoj novih stanovanj ali prenova obstoječih stanovanjskih stavb bi lahko, na primer, pomenili nove generatorje trajnostnega zaposlovanja, usposabljanja in izpopolnjevanja. To je lahko še posebej uporabno v revnejših soseskah, če bi bila zaposlitev in usposabljanje namenjena lokalnim prebivalcem s potrebami po usposabljanju in zaposlovanju (Rice, 2020). Omogočanje takšne aktivne vloge pri razvoju in vzdrževanju svoje soseske bi lahko pozitivno vplivalo tudi na socialno kohezijo in vključenost, tako na ravni posamezne stavbe kot soseske (Roe in McKay, 2021), prav tako pa bi najranljivejšim v mestu zagotovilo stabilno in dostopno bivalno okolje (Song idr., 2021).

3.3 Mestni turizem

Turizem je pomemben dejavnik v mestnem bivanju in na trgu mestnih stanovanj. Z rastjo in diverzifikacijo spletnih strani, kot je AirBnB, v polnopravne platforme za oddajanje stanovanj v najem itd., se je v številnih evropskih mestih znatno povečalo število vlagateljev in najemodajcev. Ti so ali kupovali obstoječe stanovanjske nepremičnine za kratkoročno turistično uporabo ali prešli z dolgoročnih lokalnih najemov na donosnejše kratkoročne turistične najeme. Posledica tega je pomanjkanje dolgoročnih najemnih stanovanj za lokalne prebivalce in s tem povezano povišanje najemnin v nekaterih mestih. V nekaterih soseskah so bile negativno prizadete skupne dobrine in socialna kohezija, saj so stalne, dolgoletne sosede zamenjali kratkotrajni obiskovalci, ki se ne ozirajo na sosede in dolgoročno zdravje soseske. Nekatera mesta, na primer Barcelona, Pariz, Benetke in Amsterdam, so ukrepala že pred pandemijo, da bi z uvedbo omejitve števila dovoljenj za turistične nastanitve nadzorovala obseg turističnih nastanitev. Druga mesta so nenaden upad števila turistov izkoristila drugače: mesto Lizbona se je spomladi 2020 dogovorilo z zasebnimi lastniki tisočih praznih stanovanj, namenjenih turistom, za najemne pogodbe. Mesto jih je nato oddalo kot socialna najemna stanovanja (Berardi, 2020). Videli bomo še, ali bodo odzivi mest, kot je Lizbona, ostali začasen kratkoročen ukrep. Lahko pa bi jih uporabili kot katalizator za pozitivno dolgoročno uravnoteženje stanovanjskega fonda, s čimer bi ustvarili bolj zdravo ravnovesje med potrebami prebivalcev in turistov.

3.4 Družbena infrastruktura

Družbena in gospodarska javna infrastruktura sta javni dobrini, ki sta bistveni za uspešno in trajnostno skupnost, na primer sanitarije, pitna voda, zdravstvene ustanove, trgovine, izobraževalne ustanove, športni objekti itd., in vse povezane storitve socialnega varstva, vključno s tistimi, ki se zagotavljajo na domu. Te dobrine so temeljni sestavni del odporne družbe, zato morajo biti v ospredju strateškega prostorskega načrtovanja, ki temelji na trajnostni skupnosti (Milner idr., 2021; Song idr., 2021).

Kljub temu so imeli številni prebivalci mest med pandemijo covid-19 težave pri dostopu do družbene infrastrukture in storitev. V nekaterih mestih je to posledica že obstoječega pomanjkanja ponudbe in tudi dolgoročnejšega prestrukturiranja v številnih sektorjih, na primer ponudbe majhnih sosesk in večjih sosesk zunaj mest, v bančništvu od ponudbe na glavni ulici (ang. *high street*) do spletne ponudbe z majhnim številom mestnih poslovalnic (ang. *super-bank branches*) in v zdravstvu z racionalizacijo bolnišnic, klinik itd. v majhno število mestnih bolnišnic (ang. *super-hospitals*), ki pa niso vedno lahko

dostopne pacientom na njihovem območju. Raziskave kažejo, da so bili območja s slabo povezanostjo do javnega prevoza, območja z dostopom z osebnimi vozili in soseske s slabo pešdostopnostjo v času epidemije covid-19 še dodatno močno prikrajšani za številne bistvene storitve skupnosti (Kang idr., 2020). Zato morajo lokalne in regionalne vlade nujno odpraviti te neenakosti, zlasti v soseskah in skupnostih, ki so najbolj prikrajšane. Več mest po svetu je to vprašanje obravnavalo že pred pandemijo kot del širše strategije, da bi zagotovila, da so družbeni objekti in storitve prebivalcem na voljo v razumni razdalji od njegovega doma, na primer 15-minutni Pariz (fra. *Paris a la quart'heure*), 10-minutne soseske v Københavnu in Seulu (ang. *10-minute neighbourhoods*). Vendar je treba take ureditve nujno prenesti z risalnih miz in jih uresničiti na terenu. Pri tej prerazporeditvi dostopa do storitev in njihovega zagotavljanja ima lahko tehnologija ključno pozitivno vlogo, na primer s spletnimi posvetovanji, avtomatiziranimi kabinami za osnovne zdravstvene preglede itd. (Rajabifard idr., 2021).

Manj pričakovan vidik pandemije covid-19, posebej zunaj Jugovzhodne Azije, je bila sprememba namembnosti skupnostnih objektov. Občinske konferenčne dvorane so bile spremenjene v urgentne bolnišnice, parkirišča v testne centre, stadioni in športne dvorane pa v cepilne centre. Prihodnje strateško načrtovanje odpornosti mest bi se moralo učiti iz teh izkušenj, jih vključiti v načrte odzivanja na izredne razmere in zagotoviti, da je taka prilagoditvena prožnost dobesedno vgrajena v načrtovanje novih objektov (Bereitschaft in Scheller, 2020).

3.5 Javni prostor

Javni prostor – v nekaterih državah imenovan »javna površina« – je del temeljne infrastrukture, ki ustvarja zdrave, uspešne in varne skupnosti. Raziskave so pokazale, da prispeva k občutenju prostora (ang. *a sense of place*) ter povezuje priložnosti za zdravje in dobro počutje: zato je raven dostopa do javnega prostora in njegova kakovost neposredna podpora ali ovira za na primer telesno dejavnost, duševno zdravje, socialni kapital itd. Na tem mestu obravnavamo javni prostor mest – ulice, trge itd. Vlogo zelenega javnega prostora podrobneje obravnavamo v poglavju Kako preživljamo prosti čas.

Svetovna zdravstvena organizacija navaja, da v zdravi trajnostni skupnosti vsak mestni prebivalec potrebuje najmanj 9 m² javnega prostora. Javni prostor je prostor, kjer se ljudje zbirajo, družijo in povezujejo. Zapiranje teh prostorov ima posledične socialno-ekonomske učinke na prostore, ki niso ne delo ne dom, vendar zagotavljajo pomembne storitve skupnosti, kot so bari, kavarne, telovadnice, restavracije, frizerski saloni itd. (ang. *third spaces*). Na žalost v številnih gosto naseljenih mestih količina javnega prostora, ki jo priporoča WHO, preprosto ne obstaja. Med pandemijo covid-19 je bila količina razpo-

ložljivega javnega prostora v številnih mestih premajhna, da bi zadostila povečanemu povpraševanju po uporabi, zlasti ko je bilo treba dodati zahteve po fizični razdalji.

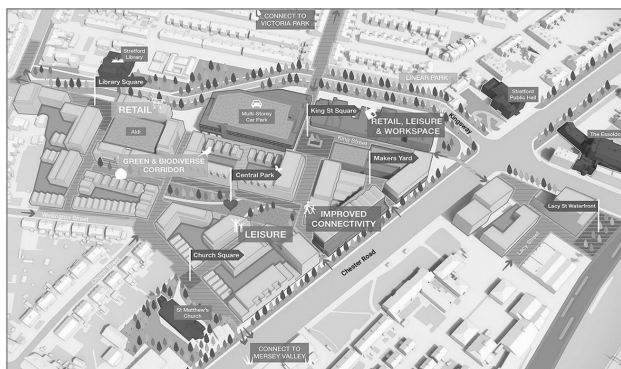
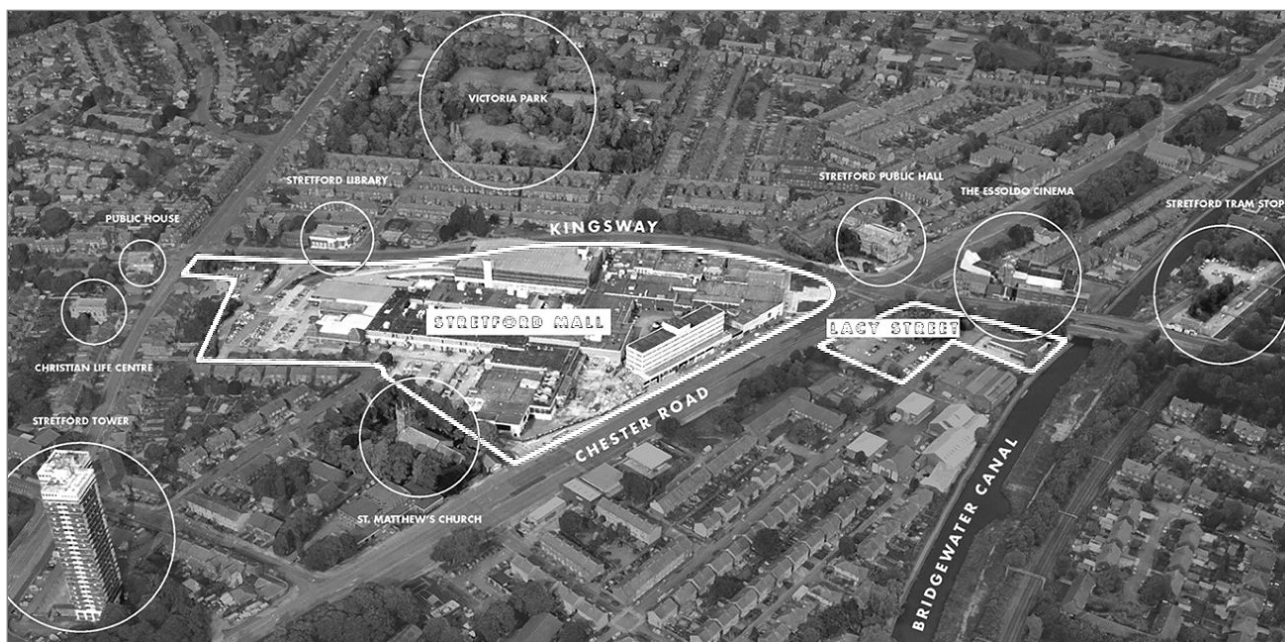
Številne lokalne skupnosti so se odzvale tako, da so našle začasne načine za ustvarjanje več prostora za hojo in kolesarjenje, na primer s prerazporeditvijo prostora ob glavnih cestah – nekatere ureditve so zdaj postale trajne (Honey-Rosés idr., 2020). Nekatere občine pa so se odzvale manj pozitivno in omejile dostop do javnega prostora. Wray idr. (2020) so analizirali odzive občinskih uprav v 20 mestih po svetu in evidentirali tri vrste odzivov:

1. omejitve z zaporami, policijskimi urami in denarnimi kaznimi za kršitelje (teorija regulacije, prisiljevanje ali promoviranje zelenega vedenja ljudi);
2. naložbe v novo ali preoblikovano infrastrukturo, na primer preurejene odprte prostore, razširjene pločnike, zaščitene kolesarske steze itd., ki ljudem pomagajo ohranjati priporočeno fizično razdaljo (teorija racionalne izbire, spodbujanje ljudi k zelenemu vedenju);
3. izobraževanje uporabnikov javnih površin, na primer z označevanjem in nekaznovalnim spodbujanjem omejitev fizične razdalje (teorija racionalne izbire in teorija komunikacijskega načrtovanja, kombinacija vedenjskih spodbud, okrepljenih z doslednim neposrednim in posrednim signaliziranjem).

Ugotovili so, da je treba posledice teh odločitev spremljati kratkoročno in dolgoročno, da bi ocenili vpliv na zdravje in dobro počutje ter pomagali določiti optimalno razporeditev in obseg kakovostnega javnega prostora, kar bi posledično omogočilo večjo odpornost sosesk na prihodnje krize. To je še posebej pomembno glede na to, da so raziskave že pred pandemijo pokazale, da je bil dostop do nekaterih javnih prostorov – zlasti tistih v zasebni lasti – bistveno in nepravilno omejen za številne, vključno za ljudi z nizkimi dohodki, prikrajšane prebivalce in etnične manjšine (Iveson, 2020). Novejše raziskave pa kažejo, da so omejitve zaradi pandemije to neenakost dostopa še povečale (Luscombe in McLelland, 2020). Urbanisti morajo nujno spremeniti te obstoječe neenakosti v dostopu in zagotoviti, da se take omejitve dostopa do javnega prostora ne bodo normalizirale.

3.6 Mestne ulice

Številne mestne ulice so se v zadnjem desetletju že soočale z vse večjimi izzivi, saj so se trgovine iz mestnih središč preselile v manjše število velikih centrov na obrobjih mest, v zadnjem času pa tudi v spletno ponudbo. Pandemija in z njo povezane zapore ter ukrepi »ostani doma« so še povečali prehod na spletno nakupovanje in negativno vplivali na številna preostala podjetja v mestnih središčih, zlasti na področju trgovine

Slika 2: Predlogi za preoblikovanje območja Stretford Mall, Manchester (vir: internet 1)

na drobno ter prodaje hrane in pijače. Številna podjetja niso mogla finančno preživeti številnih zapor in omejitev, kar je povzročilo nadaljnjo izgubo aktivnih uličnih pročelij.

Glede na to, da pandemija covid-19 še ni končana in da se bo trend spletne trgovine verjetno nadaljeval, moramo urbanisti hitro ponovno razmisliti o vlogi in obliki svojih mestnih ulic. Omogočiti moramo, da se nanje vrnejo dejavnosti in pešci, in sicer s spodbujanjem varnih, toda privlačnih dejavnosti v merilu človeka. Zagotoviti moramo tudi, da bodo mestne ulice naseljevale uravnotežene dejavnosti ponudnikov storitev, ki bodo odpornejše na prihodnje trende in nenadne pretrese.

Občine si lahko prizadevajo tudi za ustvarjalne spremembe namembnosti zdaj praznih trgovskih prostorov v mestih. Nekatere bi lahko preuredili v stanovanjske prostore (kar bi v nekaterih mestih dejansko pomenilo vrnitev k prvotni rabi). To bi lahko pomagalo tudi pri reševanju morebitnega lokalnega pomanjkanja stanovanj. Večje prazne prostore na glavnih ulicah bi lahko ponovno namenili skupnostnim objektom, ki

bi zagotavljali javne storitve – kot v Stretfordu v Manchesteru v Veliki Britaniji, kjer poteka preureditev velikega nakupovalnega središča iz 60. let prejšnjega stoletja (glej sliko 2).

Ti posegi bodo skupnostne objekte približali velikemu številu prebivalcev v neposredni bližini, ponovno vzpostavili visoko stopnjo obiska in dejavnosti in tako pripomogli k oživitvi ulic. Spodbudili so tudi dodatne zasebne naložbene predloge za nove stanovanjske objekte, prostočasne dejavnosti in visokošolske ustanove na območju.

Urbanisti bi morali skupaj s svojimi kolegi na področju prometa in javnega zdravja proučiti, kako povečati obseg mestnih ulic, ki so prednostno namenjene pešcem in/ali kolesarjem. Taka prerazporeditev prostora zagotavlja številne prednosti v primerjavi z avtomobilskim prometom, ne le za neposredne izredne razmere ali pandemije, temveč tudi za širok spekter aktivnih življenjskih slogov ter s tem povezano telesno in duševno zdravje. Ustvarjanje namenskega prostora za posedanje na pločniku in ob njem in za druge dejavnosti, ki oživljajo javni

prostor ter krepijo zaznavanje varnosti in zaščite, bo povečalo socialno interakcijo in vključenost, kar posledično pomaga podpirati in krepiti kohezijo skupnosti. Iz odziva javnosti načasne prilagoditve v mestih, na primer »pop-up« kavarne, parki, kolesarske steze itd., ki jih omogoča umik avtomobilskega prometa z ulic, trgov in trgov, je razvidno, da so taki posegi priljubljeni in imajo podporo javnosti – kar dokazujejo številna mesta, ki se odločijo, da bodo te spremembe trajne (Bereitschaft in Scheller, 2020; Honey Rosés idr., 2020; Martinez in Rennie Short, 2021; Milner idr., 2021; Song idr., 2021). Številni urbanisti že več let glasno pozivajo k takim spremembam, napredek pa je boleče počasen. Če je mogoče predvideti kakšno korist od pandemije covid-19, je to, da je urbanistom dala edinstveno priložnost, da izkoristijo ta zagon za velike trajne spremembe v našem mestnem tkivu in načinu, kako ljudem omogočamo, da ga uporabljajo.

3.7 Oskrba s hrano v mestih

V zvezi s pandemijo covid-19 je bil relativno malo obravnavan vidik oskrbe s hrano v mestih. V zgodnjem delu pandemije je panično kupovanje povzročilo hudo pomanjkanje nekaterih živil, gospodinjskih in medicinskih potrebščin. Visoka stopnja ozaveščenosti javnosti o tem je priložnost za urbaniste, da izkoristijo zanimanje, ki je že naraščalo v smislu izvora hrane. Nekatera večja mesta so že zelo napredovala pri spodbujanju večje mestne in primestne pridelave in predelave hrane, zlasti Nantes in Bologna. Spodbujanje okrepljenih lokalnih verig preskrbe s hrano prinaša tudi velike koristi za biotsko raznovrstnost in okolje, na primer zmanjšanje prehranskih poti in ogljičnega odtisa. Z vrnitvijo k mestnemu vrtnarjenju, vrtnarjenju na tržnicah itd. bi se povečala odpornost na motnje v zapletenih nacionalnih in mednarodnih verigah preskrbe s hrano (Douwe van den Ploeg, 2020; Rice, 2020). Če bi mestnim potrošnikom pomagali bolje razumeti in ceniti, od kod prihaja njihova hrana v lokalni prehranski verigi, bi se lahko vrnili k bolj trajnostnemu vzorcu sezonskega uživanja hrane. Priznavanje kmetijskih delavcev kot ključnih kvalificiranih delavcev v mestnem ekosistemu, ki si zaslužijo večjo varnost zaposlitve in boljše plačilo, bi prineslo tudi pomembne družbenoekonomske koristi (Milner idr., 2021).

3.8 Mestni promet

Pandemija covid-19 je povzročila velike globalne spremembe v načinu gibanja ljudi v soseskah, mestih in na mednarodni ravni. Zmanjšanje uporabe zasebnih motornih vozil zaradi zmanjšanja števila prevozov na delo in omejenega gibanja v zgodnejših fazah pandemije je povzročilo hiter in izjemen upad onesnaženosti zraka v mestih po vsem svetu, najbolj opazno pa je bilo tam, kjer so pred pandemijo imeli velike težave z onesnaženostjo zraka (Milner idr., 2021). Na Kitajskem je znaten

upad onesnaženosti zraka po ocenah rešil več življenj, kot jih je bilo izgubljenih zaradi covid-19 (Bereitschaft in Scheller, 2020). Kolesarjenje kot primarna oblika prevoza se je v številnih delih sveta močno povečalo: dejansko je povpraševanje ponekod preseгло ponudbo, na primer v javnih sistemih izposoje koles. V skladu z že predlaganimi ukrepi za javni prostor je takojšnja »hitra zmaga« za urbaniste vlaganje v vse oblike kolesarske infrastrukture, da bi zajeli ta kulturni premik in zagon in omogočili njegovo dolgoročno ohranitev. Nadaljnje spodbujanje razogljičenja prometa bo za mesta ključnega pomena tudi zato, ker bo uporaba množičnega javnega prevoza verjetno ostala omejena, dokler se bo pandemija nadaljevala. Pri tem so ključnega pomena dobro zasnovane in vzdrževane pešpoti in kolesarske poti, ki potekajo vzdolž zelenih smeri gibanja. Prednostno obravnavanje bolj vključujočega, multimodalnega modela prevoza bo mestom verjetno dobro služilo tudi dolgoročno, saj bo zagotovilo večjo odpornost na prihodnje krize na področju javnega zdravja in druge izredne razmere.

Vendar pa vse spremembe, ki jih je povzročil covid-19, niso prinesle samo pozitivnih rezultatov v mestnem prometu. V številnih delih sveta se je uporaba javnega prevoza, vključno z avtobusi, vlaki, podzemno železnico itd., znatno zmanjšala – sprva zaradi vgrajenega problema zaprte fizične bližine ter vzdrževanja zahtevane ravni higijene in čistoče za zaščito pred covidom-19, zdaj pa zaradi skrbi pri njegovi uporabi glede varnosti. Stopnja upadanja števila uporabnikov se razlikuje od regije do regije, od države do države in od mesta do mesta, vendar je globalna raziskava, ki jo je izvedla prometna aplikacija Moovit, pokazala, da je do tretjina ljudi v nekaterih mestih zaradi pandemije covid-19 prenehala uporabljati javni prevoz: v Severni Ameriki je do 50 % ljudi izjavilo, da zdaj javni prevoz uporabljajo manj ali sploh ne (Fleming, 2021). Dolgoročno je to zaskrbljujoče z več vidikov, zlasti pa z okoljskega, saj je bila več let strategija spodbujati mestne prebivalce k prehodu na bolj trajnostne oblike prevoza, vključno z javnim prevozom. Poleg tega je zaradi negativnega vpliva upada uporabnikov na dohodek veliko vlad moralo zagotoviti znatne finančne subvencije tako javnim kot zasebnim prevoznikom, da bi ohranili njihovo delovanje (Martinez in Rennie-Short, 2021; Song idr., 2021). Čeprav je to nekaterim prevoznikom omogočilo, da so med pandemijo prešli na delovanje po drugačnem modelu, ni verjetno, da so subvencije, ki to omogočajo, dolgoročno vzdržne. To je logistični izziv, ki ga številna mestna območja še vedno poskušajo rešiti.

Vzorci uporabe so ponazorili tudi velike demografske neenakosti pri uporabi javnega prevoza med pandemijo covid-19. Številne raziskave (na primer Douglas idr., 2020; Corburn idr., 2021; Martinez in Rennie Short, 2021; Milner idr., 2021) so pokazale, da so od doma največkrat lahko delali tisti z višjimi dohodki in/ali v strokovnih poklicih, medtem ko je pri

skupinah z nizkimi dohodki, tistih z negotovimi delovnimi pogodbami (na primer tistih s pogodbami »nič ur« ali brez plačanega bolniškega dopusta) in tistih v sivi ekonomiji veliko manj verjetno, da bodo lahko delali od doma in imeli manjši dostop do zasebnega prevoza. Te skupine uporabnikov še naprej uporabljajo množični javni prevoz, zaradi česar so izpostavljene večjemu tveganju za okužbo s covidom-19. Pravzaprav se že začenjajo pojavljati dokazi o povečanem tveganju za tiste, ki so morali ves čas dosedanje pandemije covid-19 še naprej uporabljati množični javni prevoz (SAGE, 2020; Casa Nova idr., 2021). To je zaskrbljujoče glede na to, da je v nekaterih državah med tistimi, ki nimajo druge izbire, kot da uporabljajo sisteme javnega prevoza, presenetljivo velik delež ključnih delavcev v bistvenih javnih mestnih službah (na primer čistilne službe, varnostniki, negovalni delavci itd.).

4 Kako preživljamo prosti čas

Raziskave so pokazale, da imamo ljudje prirojeno povezavo z naravo, ki bi se morala izražati v vsakdanjem življenju, zlasti v mestih. To je ključno načelo teorije biofilne arhitekture (Söderlund in Newman, 2015). Raziskave kažejo, da je količina mestnih zelenih površin statistično povezana s stopnjo sreče, saj zagotavlja prostor za vsesplošno sprostitev, kontemplacijo, vadbo in socialno kohezijo (Kwon idr., 2021). Potopitev v naravo lahko ublaži občutke tesnobe in pomanjkanja pozornosti ter spodbuja samoučinkovitost in smiselnost (na primer Powers Tomasson idr., 2021). Zelene površine in ustrezna »modra« vodna infrastruktura lahko postanejo bistven mehanizem za spoprijemanje številnih ljudi v času stiske in socialne izolacije. To ne vključuje le pandemij, temveč vse stresne dejavnike, na primer ekstremne vremenske dogodke, ekstremno onesnaženost zraka itd. Številne ankete med mestnimi prebivalci od začetka pandemije covid-19 so pokazale močno željo (87 %) po dostopu do zelenih površin ter s tem povezano povečanje (63 %) povpraševanja po domovih na mirnejših podeželskih območjih z obilnim in neposrednim dostopom do zelenih površin (na primer Barker, 2020).

Kot je že bilo omenjeno, Svetovna zdravstvena organizacija priporoča 9 m² javnih površin na prebivalca v mestih, kar vključuje zeleno/modro infrastrukturo. Poleg izzivov, da v nekaterih mestnih soseskah ni dovolj javnih površin za izpolnitev teh standardov tako v obdobju pred covidom-19 kot v sedanjem obdobju te bolezni, so zelene površine v številnih mestih tudi neenakomerno porazdeljene. To lahko vodi do dodatnih socialnih neenakosti pri dostopu, zlasti v obdobjih omejitev gibanja in zapor. Številna mesta po svetu so že pred začetkom covid-19 začela uporabljati dostop do zelenih površin za posamezne prebivalce kot merilo uspešnosti mesta, pogosto v obliki količine na prebivalca, ali kar je bolj pravično, kot najmanjšo

pešrazdaljo do zelenih površin (na primer København, Nantes, Ljubljana, Dunaj). Pozitiven rezultat pandemije bi bil, da bi se taki izvedbeni cilji kot nekaj samoumevnega sprejeli v vseh mestih. Poleg tega bi lahko urbanisti vodili analizo porazdelitve zelene in modre infrastrukture s pomočjo GIS, ki bi pomagala ugotoviti neenakosti pri zagotavljanju in s tem območja, ki bi jih bilo treba prednostno vključiti v naložbe. Z uporabo GIS za prekrivanje drugih zbirk podatkov, na primer demografskih, bi lahko tudi pomagali določiti, kakšna modra/zelena infrastruktura je nujna na območjih z največjimi potrebami. Veliko teh podatkov in strokovnega znanja za njihovo analizo in modeliranje verjetno že obstaja v občinah ali metropolitanskih območjih, vendar so po različnih strokovnih oddelkih: potrebno je le strateško vodstvo za skupno uporabo informacij, znanja in virov.

Posebna pozitivna povezava med dostopom do zelenih površin in njihovim pozitivnim vplivom na zdravje in dobro počutje je dobro znana že več let, raziskave med pandemijo covid-19 pa so jo ponovno potrdile (Guzman idr., 2020). Potrdile so tudi zelo močno negativno korelacijo pri počutju v gospodinjstvih brez dostopa do zunanega prostora – v majhnih stanovanjih, samskih gospodinjstvih, prenaseljenih gospodinjstvih in gospodinjstvih, ki so se že soočala s težavami med stanovalci, na primer družinski spori ipd. Powers Tomasso idr. (2021) so uporabili »harvardski indeks človekovega blagostanja«, ki vključuje fizično in čustveno zdravje, vrlino in ustrezno materialno preskrbo, ter ugotovili, da je bila zaznana prikraščenost za naravo med covidom-19 močna tudi ob upoštevanju poklicnega statusa, sestave gospodinjstva in sociodemografskih spremenljivk.

Pri tistih, ki so imeli že zaradi lokacije bivanja omejen dostop do narave ali dejavnosti na prostem, je bila negativna korelacija še močnejša, še posebej močno je vplivala na starostno skupino mlajših od 25 let, starostne skupine nad 45 let in pripadnike etničnih skupin, ki niso belci. Strateški načrtovalci mest bi morali pri oblikovanju akcijskih načrtov za ogrožene soseske in ogrožene demografske skupine v svojih mestih uporabljati neprecenljive objavljene raziskave, kot je ta, ki so večinoma prosto dostopne na spletu.

Znano je tudi, da je dostop do kulture in naravne dediščine, kot so zelene površine, pomemben dejavnik, ki prispeva k duševnemu zdravju in občutku pripadnosti skupnosti. Številne kulturne ustanove po svetu so že pred pandemijo covid-19 začele uporabljati digitalna orodja, da bi razširile javni dostop za tiste, ki teh ustanov ne morejo fizično obiskati, in izboljšale uporabniško izkušnjo. V začetku pandemije so kulturne ustanove bolj množično uporabljale digitalne tehnologije, na primer spletne interaktivne ogleda in digitalne različice razstav in situ, nekatere pa so odprle prostore ali zbirke, ki zaradi po-

manjkanja prostora, njihove krhkosti ali vrednosti nikoli niso bile dostopne za ogled javnosti. Številni menijo, da se bo taka spletna interakcija ohranila tudi po pandemiji, saj je bila dejansko novo orodje za širjenje dostopa, udeležbe in sodelovanja, ki presega tisto, kar bi bilo mogoče osebno (King idr., 2021). Izziv bo ponovno pritegniti staro fizično občinstvo in obiskovalce in hkrati ohraniti novo »spletno« občinstvo.

5 Kako delamo in se izobražujemo

Prehod z delovnega mesta na delovni prostor ter prostorska ločitev dela in delovnega mesta sta v številnih državah začela potekati že pred pandemijo novega koronavirusa, in sicer zaradi razvoja samozaposlovanja, prostorov za t. i. sodelo itd. Toda pandemija je številne delavce/študente prisilila, da so v zelo kratkem času prešli na delo/učenje od doma, pri tem pa so se morali čim manj ozirati na to, ali imajo prostor ali infrastrukturo za učinkovito in uspešno delo.

Obsežne javne raziskave v številnih državah kažejo, da večina ljudi pričakuje, da se bo delo na domu nadaljevalo tudi po pandemiji (na primer Barker, 2020). Novejša raziskava, ki jo je spomladi leta 2021 izvedel britanski urad za državno statistiko (ang. *Office for National Statistics*, ONS), je pokazala, da si 85 % vprašanih želi vsaj »hibridnega« pristopa, tj. kombinacije dela doma in v pisarni (ONS, 2021). Vendar bi za gospodinjstva, ki so manjša in/ali intenzivno zasedena ter se v njih dnevno ločuje med prostori, ki so namenjeni »delu/učenju«, in prostori, ki niso namenjeni »domu/učenju«, to lahko dolgoročno postalo pomemben negativni dejavnik za zdravje in dobro počutje državljanov. Profesionalni urbanisti bi morali uporabljati obstoječe zbirke podatkov in orodja za prepoznavanje teh gospodinjstev ter za razvoj načrtov podpore in posredovanja, ki lahko ublažijo dodatne obremenitve in pritiske, ki jih doživljajo ta gospodinjstva.

Očitna je tudi močna povezava med plačo/plačilom in možnostjo dela od doma (ONS, 2021). Številne raziskave v različnih državah kažejo, da večina ljudi z najnižjimi plačami ne more delati od doma, kar vpliva na njihova prihodnja pričakovanja glede načina dela. V državah v razvoju ima lahko že razmeroma majhna izguba dohodka uničujoče učinke na številne življenjske kazalnike, vključno z zdravjem, dobrim počutjem, doseženo izobrazbo itd. (Corburn idr., 2020). Vemo tudi, da imajo lahko pandemije vseživljenjske učinke na delavce: longitudinalne raziskave po pandemiji španske gripe 1918–1920 so na primer ugotovile pojav »brazgotinjenja trga dela« (ang. *labour market scarring*). Šlo je za dolgotrajne negativne učinke na izbiro poklica, poklicno uspešnost, dohodek v življenju itd. za tiste, ki so v času pandemije že delali, vendar so bili še močnejši za tiste, ki so v času pandemije vstopali na trg dela (Arthe in Parman, 2021). Mestne oblasti na vseh ravneh bi morale

pripraviti akcijske načrte, da bi zmanjšale možnosti za podobne posledice ter preprečile povečanje posledičnih gospodarskih in zdravstvenih neenakosti, zlasti v državah z nizkimi in srednjimi dohodki brez socialnih varnostnih mrež (Douglas idr., 2020).

Nepremičninski trg poslovnih nepremičnin (na primer pisarn, maloprodaje, barov/restavracij itd.) ni bil odporen na ta strukturni premik od »delovnega mesta« k »delovnemu prostoru«. Padec vrednosti nepremičnin v številnih mestnih središčih in poslovnih okrožjih po svetu kaže, da se številni delodajalci zavedajo, da lahko dosežejo znatne prihranke pri stroških poslovanja, če zmanjšajo količino pisarniških prostorov. Raziskava, ki jo je junija 2021 izvedel Bloomberg CityLab, je pokazala, da je dejavnost na delovnih mestih v Londonu, New Yorku in San Franciscu še vedno 50 % pod običajno ravno, v mestih, kot so Frankfurt, Singapur in Hongkong, pa so na voljo dokazi o dolgoročnih strukturnih spremembah. Spodnjo spodbudo predstavljajo tudi zaposleni, med katerimi številni ne pogrešajo dolgih, stresnih in pogosto dragih poti v pisarno ter uživajo v časovni prilagodljivosti, ki jo prinaša delo na daljavo. Številne korporacije (na primer Google, American Express, Unilever) so se že odzvale in sprejele trajne politike, ki bodo zaposlenim omogočile, da vsaj del tedna preživijo zunaj pisarne, tudi ko bo pandemija obvladana (Bloomberg CityLab, 2021).

Spremembe stopenj zasedenosti in vzorcev uporabnikov poslovnih nepremičnin imajo, zlasti v strnjениh soseskah, tudi sekundarne učinke na dobavne verige na področju trgovine na drobno, hrane in pijače, pisarniških storitev, čiščenja in servisiranja itd. Obstaja nevarnost, da se negativni krog upadanja vitalnosti poslovnih okolij pospeši, če se temu ne bo mogoče zoperstaviti s strateškim načrtovanjem na ravni mesta. Vlade na vseh ravneh, zlasti pa na občinski, bi lahko prevzele vodilno vlogo pri ponovnem načrtovanju, kako je mogoče z inovacijami na področju tehnologije in politike uravnovežiti potovanje v službo. Nekateri so predlagali ustanovitev »lokalnih delovnih središč« (ang. *local work hubs*) v ključnih mestnih soseskah, ki bi jih delodajalci po potrebi lahko najeli za zaposlene (Milner idr., 2021). Če bi bili locirani v dobro povezanih soseskah, bi lahko zgoraj omenjeni sekundarni učinki na lokalne dobavne verige koristno prispevali k njihovi revitalizaciji.

Nenazadnje je zdaj vprašljiva prihodnost razvoja, usmerjenega v promet (ang. *TOD – transit-oriented development*), zaradi morebitnega »trojnega udarca« (ang. *triple hit*), to je zmanjšanja števila najemnikov, zmanjšanja števila uporabnikov javnega prevoza in obenem povečanja števila prostih poslovnih prostorov. Priljubljenost visokih pisarniških stavb z visoko gostoto bi se lahko prav tako precej zmanjšala. Glede na to, da se oboje intenzivno izvaja v številnih mestih po svetu, bodo urbanisti verjetno morali najti prilagoditve ali spremenjene oblike metodologij zgoščevanja in regeneracije mest.

6 Kako sodelujemo

Hitrost rasti in pokritost pandemije covid-19 je poudarila fizično medsebojno povezanost in izjemno mobilno naravo našega sveta – tako v pozitivnem kot v negativnem smislu. Digitalne tehnologije so imele ključno vlogo pri pomoči mestom pri prepoznavanju in obvladovanju tveganj, povezanih s covidom-19, ter pri pomoči državljanom, da se zaščitijo. Strateško bi jih lahko uporabljali tudi načrtovalci mest pri dolgoročnem strateškem načrtovanju mest, kot:

- pomoč pri mikrokartiranju (na ravni posamezne ulice/gospodinjstva) širjenja okužbe (na primer vektorji, časovna okna itd.), kar bo pripomoglo k odločitvam o takojšnjih blažilnih/negativnih ukrepih za preprečevanje širjenja in k prepoznavanju potencialno ranljivih skupin prebivalstva;
- komunikacijski pripomoček za hitro posodabljanje usklajenih enotnih sporočil o spremembah ter povezanih pravilih in postopkih;
- pripomoček za informirano odločanje v realnem času;
- način za omogočanje preglednosti in preprečevanje dezinformacij ter s tem zmanjšanje negotovosti in strahu javnosti;
- ključno orodje za vzpostavljanje partnerstev za izvajanje in s tem za povečanje sistemske odpornosti.

Med sedanjo pandemijo smo že videli, kako so digitalne tehnologije omogočile nove načine oddaljenega dostopa do skupnostnih storitev. Obstoječi trend selitve številnih storitev lokalnih vlad – davčnih, civilnih, upravnih itd. – na splet je bil pospešen in se morda nikoli več ne bo vrnil v »stare tirnice«. Enake strukturne spremembe se lahko zgodijo tudi v delih strukturiranih izobraževalnih in zdravstvenih sistemov.

Digitalne komunikacijske tehnologije so omogočile tudi nadaljevanje posvetovanja in sodelovanja pri pripravi strateških urbanističnih načrtov. O tej temi so mediji presenetljivo malo poročali niti ni bila posebej obravnavana v akademski literaturi, razen v nekaterih zelo tematsko specifičnih publikacijah (na primer Miller-Rushing idr., 2021). Vendar je avtor v prispevku na blogu, objavljenem avgusta 2020, poudaril ključno vlogo občinskih komunikacijskih procesov in procesov vključevanja za ponovno vzpostavitev zaupanja, samozavesti in mrež za soseske, ki jih je covid-19 najbolj prizadel. Za to bo potrebno preoblikovanje številnih obstoječih praks vključevanja z uporabo obstoječih in novih digitalnih orodij, kot so Padlet, Mural itd. (360° Cityshapers, 2020). Vendar ta orodja nikoli ne morejo popolnoma nadomestiti osebnega sodelovanja, zato je treba paziti, da nehoti ne odvzamejo pravic nekaterim družbenim skupinam.

Da bi v celoti izkoristili potencial digitalnih tehnologij za pomoč pri komuniciranju, je treba premagati nekatere izzive. Prvič, ne smemo domnevati, da so digitalne tehnologije enako dostopne vsem segmentom družbe niti da obstaja enakomerna geografska dostopnost (Cave idr., 2020; Rajabifard idr., 2021). Mestne oblasti morajo kartirati pokritost in dostopnost ter skupaj s ponudniki tehnologij in odklopljenimi skupnostmi razviti rešitve, ki bodo zagotovile, da se bodo lahko ponovno povezali v mesto, tako dobesedno kot v prenesenem pomenu. To pa je odvisno od odziva na drugi izziv: odziv na globalne izzive, kot so covid-19 in podnebne spremembe, zahteva partnerstvo med javno in zasebno sfero, da bi združili svoje skupne spretnosti, znanje in sredstva. Da bi to dosegli, se morajo vse strani odzvati na vse večjo in v nekaterih primerih upravičeno zaskrbljenost javnosti glede varnosti podatkov in možnosti njihove zlorabe (zlasti s strani komercialnih interesov). Zaskrbljenost javnosti glede učinkovitosti in zanesljivosti orodij, ki temeljijo na podatkih, se je v času pandemije covid-19 pokazala z različno uporabo in uspešnostjo nacionalnih aplikacij tipa *test & trace* (Kang idr., 2020).

Javno komuniciranje kot celota se mora osrediniti na ponovno vzpostavitev zaupanja javnosti, zlasti glede na to, da so nekateri kanali družbenih medijev omogočili močen val dezinformacij in neresnic, ki so se z negativnimi posledicami razširile po velikem delu družbe. Kako urediti družbene medije in jih izkoristiti za dobre namene, je zdaj nujno vprašanje za številne demokracije po svetu. Znanstveni dokazi so ključnega pomena pri usmerjanju politike med novimi pandemijami, kot je covid-19, vendar jih je treba upravljati na način, ki izraža negotovost, ne da bi se v javnosti povzročil prevelik strah, ki bi ogrozil široko sprejemanje in upoštevanje predpisov s strani prebivalstva. Ljudje so namreč, ko začutijo tesnobo in strah, dovzetnejši za dezinformacije, stopnja upoštevanja omejitev in pravil pa se začne zmanjševati (Hyland-Wood idr., 2021). V skrajnejših scenarijih lahko to privede do povečanja predsodkov in sovraštva do določenih skupin ljudi, ki so drugačni od njih samih.

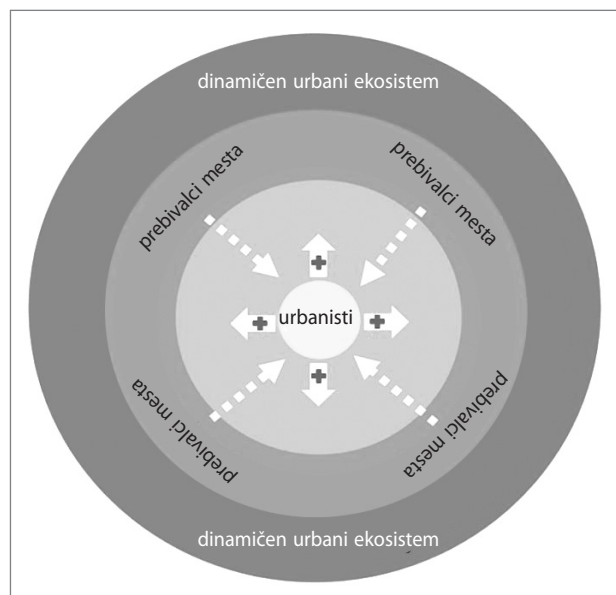
Za vladno komuniciranje ni strategije, ki bi ustrezala vsem. Mestne oblasti bi morale urbanistom in sodelavcem s področja družboslovja omogočiti, da skupaj izboljšajo načine komuniciranja, posvetovanja in sodelovanja z državljanji. Družboslovne prakse vključujejo veliko znanja in izkušenj o obstoječih najboljših praksah in neprimernih praksah (ang. *what not to do*) iz različnih disciplin ter vedo, kako jih uporabiti za spodbujanje in utrjevanje kolektivnega občutka pravičnosti in socialne vključenosti (Kang idr., 2021).

7 Sklep in priporočila

Vse družbe, tudi najnaprednejše, so po naravi ranljive za nepričakovane ali neustrezno načrtovane motnje, ki imajo lahko hude in obsežne domino učinke. Pandemija covid-19 je bila odlični primer tega. Tudi v bogatejših družbah so bili pri nekaterih demografskih skupinah, na primer pri starejših, invalidih, osebah z dolgotrajnimi zdravstvenimi težavami in njihovih negovalcih, zaznani nesorazmerni negativni učinki novega koronavirusa (Smith idr., 2020).

Nadnacionalne organizacije, kot je WEF (ang. *The World Economic Forum*), so globalno pandemijo že pred več kot desetletjem opredelile kot veliko tveganje, vendar je splošno pomanjkanje pripravljenosti v številnih delih sveta pomenilo, da so morala mesta, ko se je covid-19 začel širiti, v naglici izvajati nacionalne politike brez ustreznega nadzora. Napake vlad na vseh ravneh so preprosto povečale že obstoječe izzive glede pravičnosti in obstoječih neenakosti in povzročile dodatne izzive na vseh ravneh pri doseganju ciljev trajnostnega razvoja Združenih narodov (UN Expert Committee on Global Geospatial Information Management, UN GGIM, 2020). Poleg tega, da je pandemija covid-19 povečala obstoječe neenakosti, je močno poudarila številne, že dolgo znane napake pri načrtovanju, oblikovanju in delovanju naših mest, na katere je bila javnost šele zdaj opozorjena, čeprav so v redkih primerih urbanisti ravnali pravilno. Zato je zdaj nujno potrebno splošno, boljše razumevanje zapletenih medsebojnih odnosov, ki smo jih ljudje postopoma ustvarili in ki zdaj poganjajo mesta 21. stoletja.

Vendar urbanisti tega ne morejo doseči sami. Da bi omogočili celovit družbeni pristop (ang. *a whole of society approach*, WHO, 2016), moramo proaktivno razvijati partnerstva z izvajalci in raziskovalci na številnih področjih, vključno z medicino, javnim zdravjem, načrtovanjem nujnih ukrepov, digitalnimi tehnologijami, psihologijo, antropologijo in nevroznanostjo, da bi izkoristili skupno znanje in izkušnje ter soustvarili zanesljive dinamične metodologije za merjenje in spremljanje večplastnih medsebojnih povezav. To ne pomeni, da urbanisti ne morejo biti vodilni: lahko so. Vendar je za to potreben radikalen preobrat dolgoletnih načinov obravnave revnih v mestih »od zgoraj navzdol« v smeri bolj participativnega in preglednega pristopa k sprejemanju odločitev in upravljanju, pri čemer je treba uporabiti obstoječe komunikacijske mreže v skupnostih za vzpostavitev prepotrebne zaupanja (Corburn idr., 2020). S pristopom »od spodaj navzgor« lahko urbanisti izpodbijajo obstoječe vrednostne sisteme, znotraj katerih se oblikujejo urbana okolja. Vzpostavimo lahko okvire, ki nam omogočajo, da družbenega napredka v mestih ne merimo le z vidika bogastva in gospodarske rasti (na primer BDP), temveč kot merilo bruto nacionalnega blagostanja (kar sta začeli poudarjati Islandija in Nova Zelandija). Uporabimo lahko orodja in tehnike, ki

Slika 3: Koncept »prostorska medicina« (ilustracija: Kerri Farnsworth)

jih občinski urbanisti vsakodnevno uporabljajo – na primer na področju prometa, javnega zdravja itd. – za soustvarjanje modeliranja in načrtovanja scenarijev, ki so opredeljeni kot ključni dejavniki uspeha najboljših praks na področju odpornosti skupnosti (Bereitschaft in Scheller, 2020).

7.1 Nov model »urbanizma«?

Sedanje strateške odločitve na področju mestne politike na občinski in nacionalni ravni bodo oblikovale prihodnje gospodarstvo na načine, ki lahko izboljšajo ali poslabšajo trajnostnost, zdravje in neenakosti v zdravju ter začnejo graditi bolj trajnostno in vključujoče gospodarstvo. Covid-19 je bil kruta in neizprosna lekcija, vendar nam daje priložnost za uvedbo velikih sprememb. Pandemija je skoraj vsem ljudem prikazala pomanjkljivost njihovih mestnih okolij, hkrati pa jim je pokazala, kaj bi lahko bilo bolje. Številni so začeli oblikovati drugačne vrednostne sisteme glede načina življenja, zato so veliko dovtetnejši za nove pristope, kot so bili pred letom 2020.

Zdaj je čas za novo obliko urbanizma, ki deluje kot »prostorska medicina« (po Rice, 2020), mesto in njegovi prebivalci pa so v njej obravnavani kot bolniki, ki potrebujejo »prostorske recepte« urbanistov, ki svojega »pacienta« vidijo kot dinamičen urbani ekosistem, ki ga je treba negovati, da bi uspeval in cvetel (glej sliko 3).

Ta prostorska medicina bo temeljila na zgoraj opisanem novem sodelovanju, na obsežnem naboru obstoječih kolektivnih najboljših praks in izkušenj, pridobljenih iz pristopov, kot so biofilna arhitektura, zavestna mesta (ang. *Centre for Conscious*

Cities Design), urbanizem obnove (ang. *restorative urbanism*, Roe in McKay, 2021), ter na novih načinih vključevanja in sodelovanja državljanov pri sprejemanju ključnih odločitev v mestih, vključno z oblikovanjem in izvajanjem strateških prostorskih načrtov. Tako pomagamo vzpostaviti novo »normalnost«. To ne bo le odpravilo negativnih učinkov covida-19, temveč bo začelo temeljito popravljati prejšnje napake urbanističnega načrtovanja in s tem zakoreninjene družbene neenakosti. Tako lahko zgradimo odpornost mest, ki jo naša mesta nujno potrebujejo, da se bodo lahko spopadla s kakršno koli krizo, ki bo doletela naše mesto, regijo, državo in svet.

7.2 Nova vrsta urbanista?

Da bi dosegli zgoraj opisani premik v pristopu k urbanizmu, bomo morda morali temeljito premisliti tudi o tem, kako izobražujemo in vzgajamo naslednje generacije urbanistov. Trenutno je izobraževalni sistem po svetu strukturiran tako, da se urbanisti šolajo na različnih specialističnih študijih, na primer arhitekturi, prostorskem načrtovanju, krajinski arhitekturi, gradbeništvu itd. Dejansko ustvarjamo strokovnjake za zelo specifično področje grajenega okolja, nato pa pričakujemo (in upamo!), da bodo pridobili širše urbanistične spretnosti, izkušnje in pristope, ko bodo napredovali s študijem ali v praksi. Vendar pa bi lahko uvedli preprosto spremembo, s katero bi ustvarjali prihodnje generacije urbanistov.

Skupina *The Farrell Review of Architecture and the Built Environment in the UK* je leta 2014 pozvala k temeljitemu premisleku o tem, kako Združeno kraljestvo izobražuje bodoče strokovnjake za grajeno okolje (glej *The Farrell Review ...*, 2014). Priporočila je, naj vsi študenti, ki se prvič vpisujejo na univerzo na dodiplomski ravni, opravijo »temeljni letnik« temeljnih načel dobrega urbanizma, nato pa lahko nadaljujejo izobraževanje na enem od specializiranih študijev, kot so arhitektura, prostorsko načrtovanje itd. Pri *The Farrell Review* je bilo poudarjeno, da bi bil to podoben model, kot se v številnih državah že uporablja za umetniške študije. Tam morajo študenti opraviti skupno temeljno leto, ki zagotavlja usposabljanje in izobraževanje na področju ustvarjalnih umetnosti, preden se lahko prijavijo za začetek dodiplomskega študija ene od posebnih umetniških šol. Če bi se lahko Evropa skupaj dogovorila o usklajenem prehodu na tako prestrukturiranje izobraževanja na področju urbanizma, bi vsem akademikom in strokovnjakom s področja grajenega okolja na začetku njihove poklicne poti zagotovili skupno razumevanje ter raven znanja in tehničnih spretnosti na področju urbanizma. To pa bi olajšalo oblikovanje celostnega interdisciplinarnega pristopa od spodaj navzgor, ki je zdaj v 21. stoletju bistvenega pomena. To bi lahko bil in bi moral biti ključni element »nove normalnosti« po pandemiji covida-19.

.....
Kerri Farnsworth, Founding Director, 360° Cityshapers

BSc Environmental Sciences and MSc International Planning and Urban Design (University of Manchester, UK), PhD candidate, IST Tecnico (University of Lisboa, Portugal)
E-pošta: kerri@360cityshapers.com

Opombe

[1] Uvodni referat angleške urbanistke Kerri Farnsworth, direktorice podjetja 360° Cityshapers, ki je bil na 32. Sedlarjevem srečanju predstavljen v angleškem jeziku. Prispevek je prevedla dr. Liljana Jankovič Grobelšek.

Viri in literature

- Arthe, V., in Parman, J. (2021): Disease, downturns, and wellbeing: Economic history and the long-run impacts of COVID-19. *Explorations in Economic History*, 79, 101381. DOI: 10.1016/j.eeh.2020.101381.
- Assis, R., Jain, A., Nakajima, R., Jasinskas, A., Kahn, S., Palma, A., Parker, D. M., Chau, A., Leung, A., Grabar, C., Muqolli, F., Khalil, G., Colin Escobar, J., Ventura, J., Davies, D. H., Albala, B., Boden-Albala, B., Schubl, S., in Felgner, P. L. (2021): *Distinct SARS-CoV-2 antibody responses elicited by natural infection and mRNA vaccination*. Dostopno na: <https://scholarship.org/uc/item/83s9g81h> (objavljeno 21. maja 2021). DOI: 10.1101/2021.04.15.440089.
- Baisheng, L., Aiping, D., Kuibiao, L., Yao, H., in Zhencui, L. (2021): *Viral infection and transmission in a large well-traced outbreak caused by the Delta SARS-CoV-2 variant*. Dostopno na: <https://virological.org/t/viral-infection-and-transmission-in-a-large-well-traced-outbreak-caused-by-the-delta-sars-cov-2-variant/724> (objavljeno 7. julija 2021).
- Barker, G. (2020): How might buyer and seller priorities change in the post-COVID housing market?. *Forbes*. Dostopno na: <https://www.forbes.com> (objavljeno 15. maja 2021, sneto 19. junija 2021).
- Berardi, F. (2020): Europe's city centers pushed out residents for tourists. Could the coronavirus reverse the trend?. *Time*. Dostopno na: <https://time.com/5839393/europe-housing-coronavirus-airbnb-prices> (objavljeno 21. maja 2021, sneto 10. junija 2021).
- Bereitschaft, B., in Scheller, D. (2020): How might the COVID-19 pandemic affect 21st century urban design, planning and development? *Urban Science*, 4(4), str. 56. DOI: 10.3390/urbansci4040056.
- Bloomberg CityLab (2021): *The world's financial centers struggle back to the office*. Dostopno na: <https://www.bloomberg.com/graphics/2021-return-to-office> (objavljeno 21. junija 2021).
- Casa Nova, A., Ferreira, P., Almeida, S., Dionísio, A., in Quintino, D. (2021): Are mobility and COVID-19 related? A dynamic analysis for Portuguese districts. *Entropy*, 23(6), str. 786. DOI: 10.3390/e23060786.
- Cave, B., Kim, J., Viliani, F., in Harris, P. (2020): Applying an equity lens to urban policy measures for COVID-19 in four cities. *Cities & Health, Special Issue: COVID-19*, str. 1–5.
- Corburn, J., Vlahov, D., Mberu, B., Riley, L., Teixeira Caiiffa, W., Faiz R., Sabina, Ko, A., Patel, S., Jukur, S., Martínez-Herrera, E., Jayasinghe, S., Agarwal, S., Nguendo-Ypngsi, B., Weru, J., Edmundo, K., Oni, T., in Ayad, H. (2020): Slum health: Arresting COVID-19 and improving well-being in urban informal settlements. *Journal of Urban Health*, 97, str. 348–357. DOI: 10.1007/s11524-020-00438-6.
- Douglas, M., Vittal Katikireddi, S., Taulbut, M., McKee, M., in McCartney, G. (2020): Mitigating the wider health effects 19 pandemic response. *British Medical Journal (BMJ)*, 369, str. m1557. DOI: 10.1136/bmj.m1557.

- Douwe van der Ploeg, J. (2020): *Growing back stronger: Choosing resilient food systems in the wake of Covid-19*. Amsterdam, The Transnational Institute.
- Grant, A., in Hunter, P. R. (2021): Immunisation, asymptomatic infection, herd immunity and the new variants of COVID 19. *MedRxiv, The Preprint Server for Health Sciences*. Dostopno na: <https://www.medrxiv.org/content/10.1101/2021.01.16.21249946v1> (objavljeno 20. januar 2021). DOI: 10.1101/2021.01.16.21249946.
- Gruebner, O., Rapp, M. A., Adli, M., Kluge, U., Galea, S., in Heinz, A. (2017): Cities and mental health. *Deutsch Arzteblatt International*, 114, str. 121–127. DOI: 10.3238/arztebl.2017.0121.
- Guzman, V., Garrido-Cumbrera, M., Braçe, O., Hewlett, D., in Foley, R. (2020): Health and wellbeing under COVID-19: The GreenCOVID survey. *Journal of Irish Geography*, 53(2), str. 157–162. DOI: 10.2014/igj.v53i2.1420.
- Halabowski, D., in Rzymiski, P. (2021): Taking a lesson from the COVID-19 pandemic: Preventing the future outbreaks of viral zoonoses through a multi-faceted approach. *Science of The Total Environment*, 757, str. 143723. DOI: 10.1016/j.scitotenv.2020.143723.
- Honey-Rosés, J., Anguelovski, I., Chireh, V. K., Daher, C., Konijnendijk van den Bosch, C., Litt, J. S., Mawani, V., McCall, M. K., Orellana, A., Oscilowicz, E., Sánchez, U., Senbel, M., Tan, X., Villagomez, E., Zapata, O., in Nieuwenhuijsen, M. J. (2020): The impact of COVID-19 on public space: An early review of the emerging questions – design, perceptions and inequities. *Cities & Health, Special Issue: COVID-19*, str. 1–17. DOI: 10.1080/23748834.2020.1780074.
- Hyland-Wood, B., Gardner, J., Leask, J., idr. (2021): Toward effective government communication strategies in the era of COVID-19. *Humanities, Social Sciences and Communities*, 8, 30. DOI: 10.1057/s41599-020-00701-w.
- Internet 1: *Proposal to re-purpose Stretford Mall, Trafford, UK*. Dostopno na: <https://www.trafford.gov.uk/residents/news/articles/2021/20210118-Bruntwood-and-Trafford-Council-unveil-Stretford-Mall-and-town-centre-masterplan.aspx> (sneto 10. junija 2021).
- Iveson, K. (2020): We don't know what we've got till it's gone – we must reclaim public space lost to the coronavirus crisis. *The Conversation Australia*. Dostopno na: <https://theconversation.com> (objavljeno 15. april 2020).
- Kang, M., Choi, Y., Kim, J., Ok Lee, K., Lee, S., Park, I. K. Park, J., in Seo, I. (2020): COVID-19 impact on city and region: What's next after lockdown?. *International Journal of Urban Sciences*, 24(3), str. 297–315. DOI: 10.1080/12265934.2020.1803107.
- King, E., Smith, P. M., Wilson, P. F., in Williams, M. A. (2021): Digital responses of UK museum exhibitions to the COVID-19 crisis, March–June 2020. *Curator: The Museum Journal*, 64(3), str. 487–504. DOI: 10.1111/cura.12413.
- Kwon, Oh-H. K., Hong, I., Yang, J., Wohn Y. D., Jung, Woo-S., in Cha, M. (2021): Urban green space and happiness in developed countries. *EPJ Data Science*, 10, 28. DOI: doi.org/10.1140/epjds/s13688-021-00278-7.
- Luscombe, A., in McLelland, A. (2020): Policing the pandemic: Counter mapping the expansion of COVID-19 enforcement across Canada (The ethics of COVID). *Scholars Portal Dataverse*, V3. DOI: doi.org/10.5683/SP2/KNJLWS.
- London School of Economics (LSE) (2021): COVID-19 and housing: while prices may fall, homes will remain unaffordable. *British Policy and Politics Blog*. Dostopno na: <https://blogs.lse.ac.uk/politicsandpolicy/covid-19-housing> (objavljeno 6. maja 2020, sneto 15. junija 2021).
- Martinez, L., in Rennie Short, J. (2021): The pandemic city: Urban issues in the time of COVID-19. *Sustainability*, 13(6), 3295. DOI: doi.org/10.3390/su13063295.
- Miller-Rushing, A. J., Athearn, N., Blackford, T., Brigham, C., Cohen, L., Cole-Will, R., Edgar, T., Ellwood, E. R., Fischelli, N., Flanagan Pritz, C., Gallinat, A. S., Gibson, A., Hubbard, A., McLane, S., Nydick, K., Primack, R. B., Sachs, S., in Super, P. E. (2021): COVID-19 pandemic impacts on conservation research, management, and public engagement in US national parks. *Biological Conservation*, 257, 109038. DOI: 10.1016/j.biocon.2021.109038.
- Milner, J., Davies, M., Haines, A., Huxley, R., Michie, S., Robertson, L., Jose, S., in Wilkinson, P. (2021): Emerging from COVID-19: Lessons for action on climate change and health in cities. *Journal of Urban Health*, 98(3), str. 433–437. DOI: 10.1007/s11524-020-00501-2.
- Mingming, M., Shun, W., in Fengyu, W. (2021): *COVID-19 prevalence and well-being: Lessons from East Asia. World Happiness Report 2021*. Združeni narodi. Dostopno na: <https://worldhappiness.report/ed/2021/covid-19-prevalence-and-well-being-lessons-from-east-asia> (objavljeno 21. marca 2021).
- Office for National Statistics (ONS) UK (2021): *Business and individual attitudes towards the future of homeworking, UK, April to May 2021: Analysis of the effects of the coronavirus (COVID-19) pandemic on office working and of business and individual attitudes to future working practices*. Dostopno na: <https://www.ons.gov.uk/employmentandlabourmarket/peopleinwork/employmentandemployeetypes/articles/businessandindividualattitudestowardsthefutureofhomeworkinguk/apriltomay2021> (objavljeno 21. junij 2021).
- Patel, V., Saxena, S., Lund, C., Thornicroft, G., Baingana, F., Bolton, P., Chisholm, P., Collins, P. Y., Cooper, J. L., Eaton, J., Herrman, H., Herzallah, M. M., Huang, Y., Jordsns, M. JD, Leinman, A., Medina-Mora, M. E., Morgan, E., Niaz, U., Omigbodun, O., Prince, M., Rahman, A., Saraceno, B., Sarkar, B. K., Del Silva, M., Singh, I., Stein, D. J., Sunkel, C., in Unützer, J. (2018): The Lancet Commission on global mental health and sustainable development. *The Lancet Commissions*, 392(10157), str. 1553–1598. DOI: 10.1016/S0140-6736(18)31612-X.
- Powers Tomasso, L., Jin, J., Cedeño Laurent, J. G., Chen, J. T., Catalano, P. J., in Spengler, J. D. (2021): The relationship between nature deprivation and individual wellbeing across urban gradients under COVID-19. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(4), 1511. DOI: 10.3390/ijerph18041511.
- Rajabifard, A., Foliente, G., in Paez, D. (ur.) (2021): *COVID-19 pandemic, geospatial information, and community resilience: Global applications and lessons*. Abingdon, CRC Press.
- Rice, L. (2020): After Covid-19: Urban design as spatial medicine. *Urban Design International*, str. 1–6. DOI: 10.1057/s41289-020-00142-6.
- Richardson, J. (2020): Putting right our housing wrongs. *The MJ*. Objavljeno 17. junij 2020. Dostopno na: <https://www.themj.co.uk/Putting-right-our-housing-wrongs/217896#> (sneto 24. junij 2021).
- Roe, J., in McKay, L. (2021): *The Restorative city*. London, Bloomsbury.
- SAGE – UK Environmental and Modelling Group (2020): *Evidence for transmission of SARS-COV-2 on ground public transport and potential effectiveness of mitigation measures*. SAGE report ref. S0441-EMG. Dostopno na: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/904663/S0441_EMG_-_Evidence_for_transmission_of_SARS-COV-2_on_ground_public_transport.pdf (objavljeno 18. maja 2020, sneto 12. julija 2021).
- Smith, L., Jacob, L., Yakkundi, A., McDermott, A., Armstrong, N. C., Barnett, Y., López-Sánchez, G. F., Martin, S., Butler, L., in Tully, M. A. (2020): Correlates of symptoms of anxiety and depression and mental well-being associated with COVID-19: A cross-sectional study of UK-based respondents. *Journal of Psychiatry Research*, 291, 113198. DOI: 10.1016/j.psychres.2020.113198.

- Söderlun, J., in Newman, P. (2015): Biophilic architecture: A review of the rationale and outcomes. *AIMS Environmental Science*, 2(4), str. 950–969. DOI: 10.3934/environsci.2015.4.950.
- Song, X., Cao, M., Zhai, K., Gao, X., Wu, M., in Yang, T. (2021): The effects of spatial planning, well-being and behavioural changes during and after the COVID-19 pandemic. *Frontiers in Sustainable Cities*, 3, 686706. DOI: 10.3389/frsc.2021.686706.
- Sridhar, D., in Gurdasani, D. (2021): Herd immunity by infection is not an option. *Science*, 371(6526), str. 230–231. DOI: 10.1126/science.abf7921.
- 360° Cityshapers (2020): *Engaging with citizens in a post-pandemic world*. Dostopno na: <https://www.360cityshapers.com/engaging-with-citizens-in-the-post-pandemic-world> (objavljeno 3. avgusta 2020).
- The Farrell Review of Architecture and the Built Environment (2014): *Our future in place: The report on consultation by The Farrell Review Team*. Dostopno na: <http://www.farrellreview.co.uk>.
- The Guardian (2021): *Covid Delta variant is 'in the air you breathe': What you need to know about Sydney outbreak strain*. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/australia-news/2021/jun/24/its-in-the-air-you-breathe-what-you-need-to-know-about-sydneys-delta-covid-variant> (objavljeno 24. junij 2021).
- Tomic, A., Skelly, D. T., Ogbe, A., in O'Connor, D. (2021): Divergent trajectories of antiviral memory after SARS-Cov-2 infection. *Research Square*. Dostopno na: <https://www.researchsquare.com/article/rs-612205/v1> (objavljeno 15. junija 2021). DOI: 10.21203/rs.3.rs-612205/v1.
- UN Expert Committee on Global Geospatial Information Management (UN GGIM) (2020): *COVID-19: Ready to respond: The role of the geospatial community in responding to COVID-19*. Dostopno na: https://ggim.un.org/meetings/GGIM-committee/10th-Session/documents/Covid-19_Ready-to-Respond.pdf.
- United Nations High-level Advisory Board (HLAB) on Economic and Social Affairs (2020): Quote by UN Deputy Secretary-General Amina Mohammed at *Recover Better: Economic and Social Challenges and Opportunities*. Dostopno na: <https://www.un.org/en/desa/%E2%80%9Cno-one-safe-until-everyone-%E2%80%9D> (objavljeno 2. julija 2020).
- Walker, S., in Pouwels, K. (2021): Impact of the Delta variant on vaccine effectiveness. *Preprint Media Briefing*. Dostopno na: <https://www.sciencemediacentre.org/impact-of-the-delta-variant-on-vaccine-effectiveness> (objavljeno 19. julija 2021).
- Wang, R., Chen, J., Gao, K., in Wei, Guo-W. (2021): Vaccine-escape and fast-growing mutations in the United Kingdom, the United States, Singapore, Spain, South Africa, and other COVID-19-devastated countries. *Genomics*, 113(4), str. 2158–2170. DOI: 10.1016/j.ygeno.2021.05.006.
- Whitaker, M., Elliott, J., Chadeau-Hyam, M., Riley, S., Darzi, A., Cooke, G., Ward, H., in Elliott, P. (2021): Persistent symptoms following SARS-CoV-2 infection in a random community sample of 508,707 people. *MedRxiv, The Preprint Server for Health Sciences*. Dostopno na: <https://www.medrxiv.org/content/10.1101/2021.06.28.21259452v1> (objavljeno 3. julija 2021). DOI: 10.1101/2021.06.28.21259452.
- Wilkie, S., Townshend, T., Thompson, E., in Ling, J. (2019): Restructuring the built environment to change adult health behaviors: A scoping review integrated with behaviour change frameworks. *Cities & Health*, 2(2), str. 198–211. DOI: 10.1080/23748834.2019.1574954.
- Fleming, S. (2021): COVID made many of us avoid public transport - what will it take to get us back on the bus? *World Economic Forum*. Dostopno na: <https://www.weforum.org/agenda/2021/02/public-transport-covid-data> (objavljeno 4. februarja 2021).
- World Health Organisation (WHO) (2001): *Mental Health: new understanding, new hope*. Ženeva.